

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.6>

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У ХХІ СТОЛІТТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИКИ

Дашковська О.Р.,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії та історії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-0145-850X*

Дашковська О.Р. Еволюція громадянських прав та свобод людини у ХХІ столітті: виклики та перспективи.

У статті досліджується співвідношення та відмінності між громадянськими правами і свободами, а також їхній вплив на правову систему та суспільні відносини. Громадянські свободи визначаються як правові можливості, що обмежують втручання держави у приватне життя особи. Вони встановлюють межі влади, забезпечуючи громадянам право на вільне висловлення думок, свободу преси, зібрань, релігії та захист від необґрунтованих обшуків і арештів. Водночас громадянські права регулюють взаємодію між приватними особами та організаціями, а також захищають індивідів від дискримінації з боку інших осіб або держави як юридичної особи.

Особлива увага приділяється розвитку громадянських прав і свобод у різних історичних контекстах. У статті розглядається, як концепції прав людини еволюціонували від доктрини природних прав стоїків і філософів епохи Просвітництва до сучасних правових позитивістських підходів. Розкривається концепція позитивних дій як інструменту забезпечення рівності серед громадян незалежно від раси, статі чи релігії. Особливо аналізується розширення прав і свобод людини у межах Європейського Союзу, який створив уніфіковану систему громадянських прав для різних категорій населення, зокрема мігрантів, студентів, тощо.

У статті також розглядаються сучасні виклики громадянських прав, пов'язані з технологічним розвитком та глобалізацією, наголошується на конфліктах між свободою слова та етичними нормами, зокрема в контексті мовленнєвої ненависті, цензури й політкоректності. Виклики щодо конфіденційності особистих даних та електронного стеження, що посилюються в умовах боротьби з тероризмом, також отримали значну увагу.

У підсумку доведено, що конфлікти між громадянськими правами та свободами не зникнуть і надалі. Як приклад, наводиться суперечка між правом на приватність і свободою слова, що яскраво ілюструє складність збалансування різних інтересів у демократичному суспільстві. Отже, існує необхідність постійного розвитку правових механізмів для підтримання справедливості й рівності в умовах сучасних суспільних викликів.

Ключові слова: громадянські права, громадянські свободи, верховенство права, дискримінація, національна безпека, права меншин, свобода слова, Інтернет-моніторинг, міжнародне право.

Dashkovska O.R. The evolution of civil rights and human freedoms in the 21st century: challenges and prospects.

The article examines the relationship and differences between civil rights and freedoms, as well as their impact on the legal system and social relations. Civil liberties are defined as legal possibilities that limit the state's intervention in a person's private life. They set the limits of government, guaranteeing citizens the right to free expression, freedom of the press, assembly, religion, and protection from unreasonable search and arrest. At the same time, civil rights regulate interaction between private individuals and organizations, and also protect individuals from discrimination by other individuals or the state as a legal entity.

Special attention is paid to the development of civil rights and freedoms in various historical contexts. The article examines how the concepts of human rights evolved from the doctrine of natural rights

of the Stoics and Enlightenment philosophers to modern legal positivist approaches. The concept of affirmative action as a tool for ensuring equality among citizens regardless of race, gender or religion is revealed. The impact of the expansion of rights and freedoms within the European Union, which created a unified system of civil rights for various categories of the population, in particular migrants and students, is analyzed separately.

The article also examines contemporary challenges to civil rights related to technological development and globalization, emphasizing conflicts between freedom of speech and ethical standards, particularly in the context of hate speech, censorship, and political correctness. Challenges to personal data privacy and electronic surveillance, heightened by the fight against terrorism, have also received considerable attention.

As a result, it has been proven that conflicts between civil rights and freedoms will not disappear in the future. As an example, the dispute between the right to privacy and freedom of speech is given, which vividly illustrates the difficulty of balancing different interests in a democratic society. Therefore, there is a need for constant development of legal mechanisms to maintain justice and equality in the conditions of modern social challenges.

Key words: civil rights, civil liberties, rule of law, discrimination, national security, minority rights, freedom of speech, Internet monitoring, international law.

Постановка проблеми. Громадянські права і свободи є наріжними каміннями демократичного суспільства. Вони не лише обмежують публічну владу, але й захищають кожну людину від дискримінації та порушення її прав іншими особами. Критично важливо розуміти та захищати ці права для забезпечення рівності, свободи слова та безпеки громадян.

На початку XXI-го століття виникає безліч нових викликів, пов'язаних із розумінням громадянських прав та свобод. Питання політкоректності, мови ненависті, прав сексуальних меншин, а також евтаназії стали предметом суспільних дебатів. Однією з обговорюваних проблем є питання розширення прав гомосексуалів, транссексуалів і навіть дискусії щодо моногамії. Військова агресія російської федерації також загострила окремі питання, пов'язані з громадянськими правами. Уряди демократичних країн намагаються балансувати між забезпеченням правового порядку та захистом громадянських свобод, зокрема, щодо моніторингу Інтернет-мереж або надання базових громадянських прав особам, підозрюваним у тероризмі. Конфлікт між громадянськими правами та питаннями національної безпеки стає все більш актуальним, оскільки світ рухається в нову еру, де необхідно переглядати традиційні підходи щодо захисту громадянських свобод.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблематику захисту громадянських прав людини в сучасному суспільстві досліджували: Е. Брікс, Дж. Баррон, Дж. Вайнштейн, М. Годвін, Дж. Доннеллі, Ф. Капоторті, Г.К. Шеу. Серед учених-юристів України особливості реалізації та захисту громадянських прав і свобод досліджували: Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, В.П. Колісник, О.Л. Копиленко, Л.І. Рябошапко, М.М. Товт та інші.

Метою статті є аналіз природи, відмінностей та взаємозв'язків між громадянськими правами і громадянськими свободами, встановлення теоретичного підґрунтя цих понять, визначення особливостей їх історичного розвитку та сучасних викликів.

Викладення матеріалу. В теорії прав людини громадянські права і свободи визнаються окремими категоріями з певними особливостями їх обсягу та змісту. Громадянські свободи – це правові можливості, якими люди наділені незалежно від волі держави та її бажання втручатися у приватне життя. Громадянські свободи лімітують державну владу та визначають межі, які держава не має права порушувати.

Натомість громадянські права стосуються взаємодії приватних осіб і організацій та передбачають можливість обмеження дії громадських організацій і навіть уряду як юридичної особи. Громадянські права забезпечуються шляхом застосування правових механізмів, що спрямовані на забезпечення справедливості та рівних можливостей суб'єктів правовідносин. Щоб подолати дискримінацію у багатьох країнах запроваджені програми позитивних дій з метою забезпечення рівних прав усіх громадян, незалежно від раси, релігії, кольору шкіри, статі чи інших характеристик. Таким чином, приватні особи або організації, які порушують права інших осіб, можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності. Держава покликана забезпечувати правові гарантії громадянських прав, приймаючи відповідні закони, наприклад, щодо соціальних пільг для ветеранів або шляхом надання освітніх можливостей через студентські кредити або грантову підтримку.

Такі права, що закріплені в нормативних актах, зазвичай регулюються правом і можуть бути змінені або скасовані, якщо їх підтримка стане недоцільною [1; с. 33–36].

Історично громадянські свободи включають право на свободу віросповідання, слова, преси, право на зібрання, подання петицій та право на захист від необґрунтованих обшуків і арештів. Ці права дають можливість громадянам критикувати урядові структури і організовуватися для відстоювання своїх інтересів. Свобода критики влади є однією з основних демократичних свобод, однак у різні історичні періоди уряди завжди намагалися обмежити її. Наприклад, ще у 1798 році федеральна партія США на чолі з президентом Джоном Адамсом прийняла Закони про прибульців і заколот, які фактично забороняли критику урядовців, що викликало потужне невдоволення в суспільстві та призвело до поразки партії на виборах 1800 року [2; с. 24].

Найбільша влада громадянин полягає не лише у праві на свободу слова, а й у силі голосу – насамперед виборчого бюлетеня, використаного під час формування органів влади. Право критикувати уряд, навіть якщо критика є невдалою чи суперечливою, надзвичайно важливе право, проте ще більш важливим є право на голосування [3; с. 30]. Саме виборче право надає громадянам можливість усувати з посад представників, які дискредитують владу.

Громадянські права, на відміну від громадянських свобод, визначаються як права, що існують переважно у приватній сфері суспільних відносин, зокрема між фізичними особами, та передбачають позитивні дії держави з метою забезпечення рівноправного ставлення до всіх громадян. Це, зокрема, передбачено санкціями за переслідування інших осіб на підставі расової або гендерної дискримінації.

Громадянські свободи базуються на ідеї обмеженого правління, де існує зона, в яку уряд не має права втручатися. Найвідомішим визнанням цього принципу є Білль про права Конституції США, який визначально був покликаний обмежувати повноваження Конгресу. Громадянські права передбачають захист від дискримінації та забезпечення рівності в суспільстві, зокрема, включають право на доступ до публічних і державних посад. Прийняття Закону про громадянські права 1964 року в США стало важливим кроком у боротьбі проти расової дискримінації, відкриваючи рівні можливості для всіх громадян у ресторанах, готелях та інших громадських місцях [4; с. 53].

Доктрина природних прав людини, яку розробили стародавні стоїки, і теорія природних прав, висунута мислителями суспільного договору у XVIII столітті, стали основою сучасних уявлень про громадянські права і свободи. Однак у XIX столітті прогресивний науковий підхід сприяв відмові від ідеї природних прав. Представники позитивістської школи праворозуміння стверджували, що природні права не мають наукового підґрунтя. На відміну від закону тяжіння, який можна емпірично спостерігати, твердження про вроджені права людини, даровані Творцем, вважалися ненауковими [5; с. 37].

Після Другої світової війни відбулося значне розширення концепції прав людини. З 1945 року ООН та інші міжнародні організації ухвалили низку угод, спрямованих на закріплення прав людини на міжнародному рівні. Одним із перших таких документів стала Загальна декларація прав людини (1948 р.), що започаткувала глобальний рух за права людини. Під впливом соціалістичних і комуністичних ідей Декларація прав людини розширила традиційні уявлення про громадянські права, включивши до них соціальні та економічні аспекти. Згодом додаткові міжнародні угоди та конвенції, такі як документи щодо заборони геноциду, захисту прав біженців, охорони довкілля, були доповнені регіональними угодами країн. З метою захисту цих нових прав людини було створено спеціалізований судовий орган – Європейський суд з прав людини у Страсбурзі.

Розвиток Європейського Союзу з середини 1950-х років призвів до формування єдиної системи громадянських прав для держав-членів, які закріплені в численних договорах ЄС і поширюються на усі категорії населення, включаючи мігрантів, студентів, пенсіонерів та економічно залежних осіб. Крім того, розвиток концепції європейського громадянства надав нові політичні права, такі як можливість балотуватися та голосувати на виборах до Європарламенту незалежно від місця проживання в межах ЄС. Громадяни країн Європейського Союзу також отримали дипломатичну підтримку за кордоном від представників інших держав-членів ЄС, які можуть надавати їм консульські послуги. Це розширення прав підкріплюється інституціями, що забезпечують їх дотримання та захист, роблячи ЄС однією з провідних регіональних систем захисту прав людини [6; с. 634–639].

Конфлікт між громадянськими правами та свободами не є рідкісним явищем. Наприклад, «комівояжери можуть виправдовувати дзвінок у приватне помешкання під час обіду реалізацією сво-

єї свободи слова. Водночас господар будинку може сприймати це як порушення свого права на приватність» [7; с. 232]. Громадянські права та свободи нерідко є ідеологічними запитами до влади, де кожна сторона прагне захистити свої інтереси. Захисники прав людини прагнуть захистити насамперед вразливі групи суспільства від потенційних зловживань.

Свобода слова є однією з основних громадянських свобод, найважливішим правом людини у демократичному суспільстві. Право на свободу слова дозволяє громадянам відкрито критикувати уряд, що робить його ключовим елементом політичних систем. Важко уявити, щоб уряд карав людей за позитивні відгуки про себе. Натомість спроби змусити критиків замовкнути були поширеною практикою впродовж століть [8; с. 245]. Право на свободу слова на практиці охоплює й свободу преси, яка є інструментом поширення інформації через ЗМІ. Хоча в демократичних країнах майже не обмежується критика уряду, будь-які загрози насильства або дії проти приватної власності захищаються законом. Проблема мовленнєвої ненависті викликає серйозні суперечки. Наприклад, в Ірландії католицьких священників попередили, що поширення документів, які засуджують гомосексуальну поведінку, може розцінюватися як акт ненависті. А у Швеції деяким протестантським священникам погрожували в'язницею за читання біблійних текстів, що засуджують гомосексуальність [8; с. 287].

Приклади відсутності політкоректності, цензури і переслідування непопулярних поглядів продовжують викликати конфлікти в суспільстві. В тоталітарних режимах свобода слова залежить від панівної ідеології, яка часто пригнічує будь-яку критику влади. Багато таких держав виступають проти прав людини, обґрунтовуючи свою позицію тим, що ці права — це прояви західного культурного імперіалізму [9]. У демократичних країнах сучасного світу вибір на користь зменшення соціального контролю та посилення особистої свободи нерідко передбачає конфлікт із традиційними моральними цінностями. Однією з найгостріших проблем є питання цензури порнографії або матеріалів з насильницькими епізодами.

Конфлікт цінностей стає особливо гострим у зв'язку з розвитком Інтернету. Глобальний доступ до інформації дає змогу деяким особам захищати ідеї, що суперечать загальноприйнятим моральним нормам, наприклад, заяви про право на повну сексуальну свободу. Питання цензури порнографії, зокрема із залученням дітей, викликає широке обурення, але водночас оскаржується прихильниками громадянських свобод. Величезні обсяги комунікацій, що доступні через мережу Інтернет, вимагають від урядів впроваджувати різні форми регулювання, що фактично може стати проявом цензури. Наприклад, відвідувачі бібліотек подекуди скаржаться на використання публічних комп'ютерів для перегляду порнографії. Це викликає моральний конфлікт між прихильниками особистого вибору і тими, хто прагне захистити суспільні моральні цінності. Використання комп'ютерів та глобалізація інформаційного простору через електронну пошту й веб-сайти створюють серйозні виклики для громадянських прав людини, зокрема права на конфіденційність. Багато працівників були шоковані, дізнавшись, що їхні повідомлення перевіряються керівництвом без їхнього відома. У таких випадках суди зазвичай підтримують власників компаній, вважаючи, що право на перевірку належить тим, хто володіє комп'ютерами [10; с. 102].

Війна з тероризмом принесла нові виклики для громадянських прав, зокрема щодо затримання бойовиків, судових процесів над ними, покарання та можливої страти військовими трибуналами. Окрім того, обмеження фінансування тероризму порушило питання про банківську конфіденційність, а використання ордерів на прослуховування викликало критику з боку прихильників громадянських свобод. Правоохоронні органи заявляють, що зіткнулися з новими викликами: тероризм є злочином, якому потрібно запобігати, а не лише розслідувати. Це виправдовує дії на кшталт моніторингу підозрілих веб-сайтів чи електронної пошти або прослуховування мобільних телефонів без ордера.

Однією з головних соціальних проблем ХХ століття було питання дискримінації на основі раси, релігії, статі та інших ознак. Існування дискримінаційної практики як фактичної, так і формальної (законодавчо закріпленої) є глобальним явищем. Хоча деякі форми дискримінації, такі як обмеження керування транспортом людьми з порушенням зору, мають раціональне пояснення, проте багато інших форм дискримінації не можуть бути виправданими. Расова, релігійна, гендерна та інші форми дискримінації існували впродовж тисячоліть, але тепер їх оскаржують прибічники рівності.

Феміністський рух, що активізувався у ХХ столітті, продовжує боротьбу за рівні права жінок у всьому світі, навіть у мусульманських країнах та інших традиційних суспільствах, де жінок

споконвічно обмежували в правах. Також значну роль у зростанні громадянських прав відіграли процеси деколонізації, що відбувалися після Другої світової війни, призвели до етнічних конфліктів та вимог повноцінного громадянства маргіналізованих груп, таких як корінні народи Америки [11]. У Канаді відбуваються законодавчі зміни, спрямовані на відновлення прав корінних народів, що сприймається суспільством як відновлення справедливості або припинення дискримінації. У Сполучених Штатах було ухвалено низку законів, щодо відшкодування збитків японським американцям, ув'язненим під час Другої світової війни. Аналогічні рухи за права корінних народів виникають у Центральній та Південній Америці.

Програми позитивних дій значно розширилися з метою подолання наслідків дискримінації, спрямованої на забезпечення рівних можливостей для всіх. Такі програми зосереджуються на доступі до освіти, працевлаштуванні та участі у прийнятті рішень у сфері екологічної безпеки. Незважаючи на їх мету – досягти справедливості – такі програми деколи мають непередбачувані наслідки. Зокрема, у Кенії програми, спрямовані на зменшення впливу індійських торговців, привели до створення африканських підприємств, які насправді належали індійським бізнесменам [11].

Висновок. Важливість громадянських прав і свобод у сучасному демократичному суспільстві є непересічним питанням, оскільки правові механізми захисту прав людини від дискримінації та зловживань з боку держави або інших осіб потребують постійного удосконалення. Основні проблеми, що виникають у контексті громадянських прав у ХХІ столітті, включаючи питання політкоректності, прав меншин та боротьбу з тероризмом знайшли часткове вирішення в національному законодавстві багатьох країн Європи і Америки. Проте враховуючи відмінність між громадянськими правами та свободами, необхідно своєчасно реагувати на конфліктні питання між захистом цих прав і забезпеченням правопорядку та безпеки громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович М.М. Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: кризь призму Комітету ООН з прав людини. *Право України*. 2004. С. 332-336.
2. Barron, Jerome A. and C. Thomas Dienes. *First Amendment Law in a Nutshell*. 2000. Second Edition. St. Paul, Minnesota: West Group. 531 p.
3. Brysk, Alison. *Globalization and Human Rights*. Los Angeles: University of California Press. 2002. 312 p.
4. Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Second Edition. Ithaca, New York: Cornell University Press. 2002. 220 p.
5. Domino, John. *Civil Rights and Liberties in the 21st Century*. Second Edition. NY: Addison Wesley Longman. 2003. 389 p.
6. Піляєв І.С. Актуальні проблеми розвитку правової системи Ради Європи. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. – 2003. Випуск 21. С. 634–639.
7. Zelezny, John D. *Communications Law: Liberties, Restraints, and the Modern Media*. Belmont, California: Wadsworth. 2003. 592 p.
8. Kersch, Ken I. *Freedom of Speech: Rights and Liberties Under the Law*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO. 2003. 432 p.
9. Pring, George W. and Penelope Canan. *SLAPPs: Getting Sued for Speaking Out*. Philadelphia: Temple University Press. 1996. 296 p.
10. Weinstein, James. *Hate Speech, Pornography, and the Radical Attack on Free Speech Doctrine*. Bolder CO: Westview Press. 1999. 300 p.
11. Godwin, Mike. *Cyber Rights: Defending Free Speech in the Digital Age*. Boston: MIT Press. 2003. 426 p.